

УДК 378.147.132:159.95

СПЕЦИФІКА І СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ

В.В.Каплінський, Л.Є.Хорунжевський

***Анотація.** У статті розглядаються особливості комунікативних вмінь вихователя та структурні компоненти комунікативного уміння, обґрунтовується значення їх врахування при організації виховного процесу.*

***Ключові слова:** комунікативні уміння педагога, особливості комунікативних умінь, виховний вплив, структура комунікативного вміння, спілкування, звукова чіткість, інтонаційна виразність, емоційність.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются особенности коммуникативных умений воспитателя и структурные компоненты коммуникативного умения, обосновывается значение их учета при осуществлении воспитательных воздействий.*

***Ключевые слова:** коммуникативные умения педагога, особенности коммуникативных умений, воспитательное влияние, структура коммуникативного умения, общение, звуковая четкость, интонационная выразительность, эмоциональность.*

***Annotation.** This article is devoted to the issue of communicative skills of the teacher and the structural components of communicative skills. The article explains their meaning when organizing the process of bringing up.*

Key words: *teacher's communicative skills, the peculiarities of communicative skills, the structure of communicative aptitude, communication, the accuracy of voice, emotional emphasis, variations of intonation.*

Постановка проблеми. Питання про сутність і структуру комунікативних умінь розроблялось багатьма дослідниками. Однак їх розгляд зужувався вузькими цілями того чи іншого дослідження, що було причиною недостатньо повної характеристики особливостей названих вмінь та їх структурних компонентів, зокрема особливостей та структури комунікативних вмінь педагога, сформованість яких є важливим інструментом ефективності виховного впливу.

Мета цієї статті – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури з проблем педагогічного спілкування та власного досвіду організації виховного процесу виокремити ті особливості комунікативних умінь, а також їх структурні компоненти, врахування яких допоможе забезпечити результативність виховних впливів.

Детальний аналіз взаємозв'язку вмінь в широкому їх розумінні з навичками, знань із здібностями, здійснений нами попередньо, підготували умови для теоретичного осмислення комунікативних умінь, як таких, що мають свою специфіку і структуру, обумовлену характером комунікативної діяльності.

Виявлення функціональних та структурних особливостей комунікативних вмінь, побудова їх теоретичної моделі і визначення ролі і місця її компонентів в професійній діяльності вчителя – основні напрямки подальшого вивчення проблеми в її теоретичному і практичному аспектах.

Характеристика особливостей комунікативних вмінь та їх систематизація є необхідною передумовою для цілеспрямованого їх формування на науковій основі.

Аналіз попередніх досліджень. При дослідженні цієї проблеми ми опирались на праці класиків психології В.М.Мясищева, Б.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського та ін., які визначили та науково обґрунтували основні структурні компоненти спілкування.

Їх аналіз навів на висновок про необхідність конкретизації тих комунікативних вмінь, які забезпечують функціонування кожного з виділених ними структурного компоненту.

Конкретизація комунікативних умінь здійснювалася О.Бодальовим, В.Абрамяном, В.Кан-Каліком, О.Леонтьєвим, Л.Савенковою, А.Капською. Враховуючи результати їх досліджень і опираючись на них, ми, насамперед, здійснили спробу виділити специфічні особливості комунікативних умінь, що забезпечують виховну діяльність у її вузькому розумінні.

Так, досить часто поза межами уваги дослідників залишається суттєва ознака комунікативних вмінь, пов'язана з тим, що об'єкт (суб'єкт) комунікативної діяльності, яку вони забезпечують, обов'язково проявляє виражене в тій чи іншій формі *зустрічне відношення*. Тому комунікативні дії в своїй основі завжди повинні бути свідомо орієнтовані на те, щоб викликати таке відношення, яке б сприяло їх переходу у внутрішній план особистості вихованця та прийняттю. Інакше кажучи, комунікативне вміння повинне не лише забезпечувати односпрямовану (вербальну чи невербальну) дію, але й одночасно викликати активну взаємодію, яка є головною умовою результативності першої.

Особливості досліджуваних нами вмінь ще й у тому, що в діях, які вони забезпечують, – не лише реалізація предметного змісту, але й самоподача особистості в цілому: її індивідуальних особливостей, світогляду, спрямованості, позиції, моральних якостей, характеру, темпераменту, і т.п. Крізь цю особистісну призму і сприймається виховний зміст. Вона є одним з важливих детермінуючих факторів його прийняття чи неприйняття.

Так, в багатьох виховних ситуаціях, доведені до досконалості, комунікативні вміння можуть мати навіть нульовий коефіцієнт впливовості, якщо суб'єкт, який здійснює цей вплив, не викликає інтересу у вихованців та довіри до себе. Це свідчить про тісний зв'язок комунікативних вмінь (на відміну від деяких інших професійних вмінь вчителя) з особистісними якостями педагога.

Комунікативний зміст, який поєднується, наприклад, з непорядністю вихователя, викликає підозру, недовіру, відчуженість і т.п., набуваючи знаку «-». Це підтверджують багаточисельні факти анкетування старшокласників та студентів.

«Наша класна, – пише учень однієї з Вінницьких шкіл, – вміє дуже красиво і грамотно говорити. Але все, що вона говорить, повисає порожніми звуками в тиші неуваги і підозри, тому що те, що вона говорить, не живе в ній самій».

Теза про те, що зовнішня поведінкова сторона комунікативних вмінь не є їх головним показником, підтверджується ще однією важливою особливістю даного вміння. Вона ґрунтується на тому, що комунікативна діяльність виявляється не лише в обміні матеріальними знаками, але й (порівняно з деякими іншими видами діяльності) носить яскраво виражений емоційний характер.

Отже, комунікативні вміння, забезпечуючи цю діяльність, мають нести у собі додаткове емоційне навантаження. При цьому емоційна сторона комунікативної поведінки, як правило, сприймається раніше, ніж інформація, яка міститься в повідомленні, і часто виступає як провідний фактор ефективності процесу спілкування. Отже, здійснюючи комунікативну діяльність, вчитель повинен завжди пам'ятати, що без почуття буде «мертвою» висловлена ним думка.

Щодо специфіки комунікативних умінь, слід відзначити, що не всі з них реалізуються на базі мовлення. Деякі взагалі не пов'язані з видимими поведінковими діями, оскільки забезпечують діяльність, яка відбувається лише на психічному рівні і не проявляється в зовнішній поведінці, тобто «внутрішню комунікацію або автокомунікацію» [4,10].

Це можуть бути перцептивні вміння (чисто внутрішнього плану), які не вимагають словесної трансформації. Підкреслюючи важливість таких умінь, один з видатних канадських психологів П.Вайнцвайг зауважив: «...ми спілкуємось один з одним не словами, а розумінням...» [1,140]. Звідси витікає, що найвища стадія комунікативної культури настає тоді, коли людина контролює не тільки слова, але й думки.

У професійній діяльності педагога це набуває особливо важливого значення, оскільки педагог, який ззовні в класі нічого не робить, комунікативно діє. Не дивлячись на те, що він протягом уроку може сидіти, стояти, мовчки вислуховувати відповіді учнів, «зовнішня статистичність його поведінки зовсім не означає зупинку комунікативності дії, вона продовжується в інших формах. І школярі внутрішньо відчують психічну дію вчителя» [3,120].

Не надаючи значення цій особливості комунікативної діяльності, учитель, давши, наприклад, учням самостійне завдання і переключившись (внутрішньо) на проблеми, які зовсім не пов'язані з уроком, рве зв'язок педагогічної комунікації, а тим самим прериває сам вплив [3, 120].

Отже, особливості комунікативних умінь полягають в тому, що вони забезпечують дії, які, по-перше, повинні бути свідомо зорієнтовані на «зустрічне» відношення; по-друге, разом з реалізацією предметного змісту, реалізують особистісні якості педагога; по-третє, які так, чи інакше, емоційно забарвлені; по-четверте, можуть протікати тільки на психологічному рівні, без вербального вияву.

Остання особливість є досить важливою у професійній діяльності педагога, бо педагогічна дія – це «завжди духовне переживання, і якщо воно не виникає, то не виникає і сама взаємодія» [3, 19].

Базуючись на структурі вміння в широкому його розумінні, а також враховуючи специфіку комунікативних умінь, можна виділити в них два рівні.

Перший рівень – когнітивна (змістова) основа, тобто володіння необхідними для реалізації комунікативних цілей когнітивними структурами, які «виникають в результаті соціалізації - інтеріоризації, а потім детермінують комунікативну поведінку [6, 63]». Зовнішня комунікативна активність, яка не спирається на твердий фундамент знання, утворює лише ілюзію комунікативної діяльності і не може привести до ефективного результату, оскільки мова є явищем другорядним, а матеріалом для побудови мовних конструкцій може стати лише те, що накопичено в сірій речовині нашого мозку [8,29]. Наукові дослідження підтвердили, що навіть найзаплутаніша, невиразна і монотонна розповідь змінюється на доступну, ясну і зрозумілу, як тільки на зміну незнанню, або неглибокому знанню приходять міцні, свідомі, глибокі знання та інтерес до них майбутнього вчителя.

Але, як вже відмічалось нами, вміння – це не просто застосування знань на практиці, а їх свідоме і творче використання. З огляду на це когнітивна основа містить в собі не лише необхідний запас знань, але й когнітивні дії (абстрагування, аналіз, синтез, моделювання, інтерпретація і т.п.), які сприяють вільному оперуванню цими знаннями. Комунікативна діяльність не може успішно здійснюватись без внутрішніх розумових процесів, які формують когнітивні структури, без опори людини на свою здатність мислити – на розум, логіку, які сприяють продумуванню порядку своїх дій і передбаченню їх можливих наслідків. Інакше кажучи, без «системи внутрішнього мовлення», що являє собою «мову думки», для якої характерний прихований діалогізм, детермінуючий відкритий діалогізм зовнішнього мовлення» [6, 65].

Отже, знання і когнітивні дії – дві сторони, які утворюють єдине ціле – когнітивну основу комунікативних умінь, яка є їх внутрішнім рівнем.

Міцний когнітивний фундамент є особливо важливим у здійсненні виховного впливу вчителя. Він дає педагогу можливість, *по-перше*, зосереджувати зміст виховного впливу «не в центрі, а збоку від самих активних ділянок кори головного мозку» [7,110], а в центрі ставити учнів, їх зустрічне відношення, сприймання, поведінку; *по-друге*, відчувати форму свого мовлення і слідкувати за побудовою даної форми; *по-третє*, спрямовувати увагу на регуляцію власної комунікативної

поведінки, шукати оптимальні способи ефективного комунікативного впливу; *по-четверте*, зосереджувати увагу на організації комунікативних контактів.

Тільки педагога, який не є «в'язнем змісту» з причин недостатньої сформованості когнітивних структур, можна вважати, таким, що достатньо мірою володіє фундаментом комунікативних умінь, без якого неможливо стати дійсним майстром педагогічного впливу. Адже процес комунікації – це не лише трансформація внутрішнього мовлення у зовнішнє, тобто лише наділення «голосом» предметних значень, але й одночасно створення умов для їх успішного сприйняття.

Когнітивна основа (навіть найвищого рівня досконалості), наповнюючи змістом комунікативну діяльність, не гарантує її успішного результату. Значення цього змісту ще треба прояснити, зробивши його доступним, виразним, емоційно привабливим.

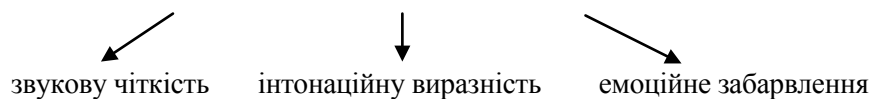
Таким чином, на змістовому фундаменті базується **другий рівень** комунікативних умінь – поведінковий, де в одному потоці реалізуються, з одного боку, чисто семантична інформація, а з другого – поведінкова, крізь призму якої сприймається перша. На даному рівні комунікативний зміст («що сказати») набуває певної форми («як сказати») і тільки в тому випадку стає почутим і прийнятим, коли йому притаманні: а) звукова чіткість; б) інтонаційна виразність; в) емоційне забарвлення.

Треба зауважити, що навіть дуже добре володіючи знаннями, а також виразними засобами і технікою комунікації, до якої відноситься звукова чіткість і інтонаційна виразність, мета комунікативної діяльності може бути не досягнутою, або мати негативний результат, при відсутності емоційного забарвлення повідомлення. Останнє передбачає оволодіння механізмами, які забезпечують не тільки зовнішню, але й внутрішню діалогічність.

У зв'язку з цим ми вважаємо неповною розповсюджену думку про те, що вміння – це думка в дії. Якщо мова йде про комунікативне вміння, то воно обов'язково несе в собі емоційну характеристику, тобто це не просто «чиста думка», але й почуття в дії, оскільки думка, яка не супроводжується адекватним почуттям, втрачає свій впливовий ефект.

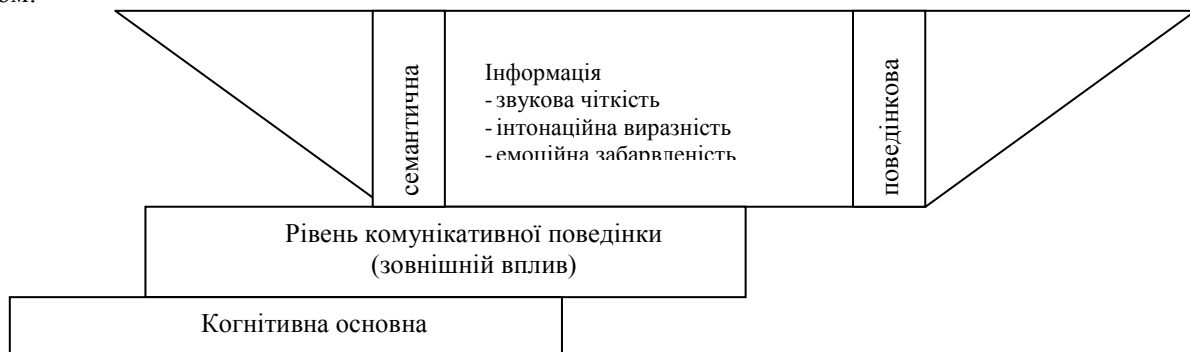
Так, приймаючи на перший погляд вірне рішення в тій чи іншій виховній ситуації, керуючись лише розумом, можна все «тверезо» розрахувати і досягти результату зі знаком «мінус». А вірний, але «холодний» розрахунок розуму в педагогічній справі нерідко навіть небезпечний. Він тільки тоді набуває педагогічної сили, коли підкріплюється активністю емоційно-чуттєвої сфери. Або, як сказав Ж.-Ж. Руссо, «у серце увійде лиш те, що йде від серця». З іншого боку, ніяка емоційність, чуйність, душевність не можуть компенсувати відсутність змістової основи і техніки комунікації.

Отже, формуючи поведінковий рівень комунікативних умінь, необхідно в однаковій мірі звертати увагу на

Два перших компоненти допоможуть пояснити значення змісту зовнішнього виховного впливу і зрозуміти його, а третій компонент – повірити в нього і прийняти. На практиці, при здійсненні професійної підготовки майбутнього вчителя, головна увага, як правило, приділяється її змістовому компоненту. Це характерно (за даними спостереження) не лише для вищого навчального закладу, але й для школи: викладача, вчителя або екзаменатора в їх уособленні цікавить насамперед і найчастіше зміст відповіді, і досить рідко її звукова чіткість, виразно-інтонаційне та емоційне забарвлення.

Охарактеризувавши особливості комунікативних умінь і трансформували їх крізь призму структури вміння в широкому його розумінні, можна зобразити структуру комунікативних умінь таким чином:

Висновок. Визначення особливостей комунікативних умінь вихователя та віділення їх структурних компонентів допоможе в подальшому, враховуючи їх, забезпечувати ефективність виховного впливу. Подальше дослідження цієї проблеми здійснюватиметься нами в плані побудови моделі комунікативних умінь вихователя, що дасть змогу, забезпечивши їх системне бачення, в рамках єдиної моделі, удосконалити процес формування названих умінь.

Література

1. Вайнцвайг Поль: Десять заповедей творческой личности / Поль Вайнцвайг. – М.: Прогресс, 1990. – 187 с.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 366 с.
3. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 142 с.
4. Методологическое сознание в современной науке. – К.: Наук. думка, 1989. – 334 с.
5. Мясищев В.М. О взаимосвязи общения, отношения и отражения как проблемы общей и социальной психологии / В.М. Мясищев // Социально-психологические и лингвистические характеристики общения и развития контактов между людьми: Тез. симп. – Л., 1970. – С. 114-115
6. Радзиховский Л.А. Проблема общения в работах Л.С. Выготского / Л.А. Радзиховский // Психологические исследования общения. – М.: Наука, 1985. – С.49-67
7. Сухомлинский В.А. Розговор с молодым директором школы/ В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1982. – 206 с.
8. Шведов И.А. Искусство убеждать / И.А. Шведов. – К.: Молодь, 1986. – 220 с.